

Gidanter proscrit ed undrà

«Anghel protector dals Armenians»

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **«Il cussegl naziunal renconuscha il genocidi dals Armenians (1915) e supplitgescha il cussegl federal da prender enconuschientscha da quai e da transmetter sia tenuta cun las vias diplomaticas usitadas.» Quest postulat da l'anteriuor cuss. naz. Jean-Claude Vaudroz (GE) han sustegnì in memorandum da las baselgias svizras, ina brev averta dal cusseglier dals stadis Eugen David (SG) e lur, ils 16 da december 2003, votums da Dominique de Buman (FR), Claude Ruey (VD), Ueli Leuenberger (GE) e Jean-Claude Rennwald (JU). La chombra l'ha approvà cun 107 vuschs encunter 67 ed 11 abstenziuns. I suonda l'entschatta e la fin da la motivaziun dal postulat: «Cun l'extirpaziun dals Armenians da l'Imperi tirc durant l'emprima guerra mundiala èn morts passa in milliun umans deportads e mazzads per cumond da la pussanza tirc. Ins na sa snegar ni la significaziun ni l'amplezza da lezs fatgs (...). Il cussegl naziunal approva quest postulat cun il giavisch da gidar a francar ina pasch duravla tranter Tircs ed Armenians; questa pasch po nascher pir sin la basa d'ina visiun cuminaivla che correspundia a la vardad istorica» (1). Lezza vardad pon ins perscrutar t. a. en l'Archiv Johannes Lepsius da Halle (Saxonia-Anhalt), fundà dal teolog Hermann Goltz (Universitad da Halle-Wittenberg). Goltz ha gist deditgà in essai (2) a quel Johannes Lepsius (Berlin 1858 – Maran 1926) che ha s'engaschè per il pievel armenian tar las autoritads tircas e la publicitad tudestga.**

Preditgant Johannes Lepsius

Sco figl d'in egiptolog era Lepsius predestinà per sa fatschentar cun l'Orient. Sco student è'l i vi e nà tranter filosofia e teologia. Entschat ha'l ad Erlangen (Baviera) cun la teologia protestanta. Lur ha'l fatg midada tar la Facultad filosofica da Minca, nua ch'el ha doctorà 1880. Sin quai è'l turnà en Prussia, ha fatg dus examens teologics ed è vegnì recepì 1884 a Berlin sco preditgant. Per vita duranta ha'l s'occupà cun omaduas domenas: «En ses numerus viadis per gidar ils Armenians e missiunar tirava'l adina a niz las uras libras per studegiar ses Nov Testament grec e ses Kant ch'el purtava a dretga e sanestra en ils satgs da la giacca. Ma era Nietzsche l'ha influenzà profundamain» (p. 21). 1884–1886 è'l stà preditgant auxiliar e magister a Jerusalem, nua ch'el ha maridà la figlia d'in missiunari pietist da Württemberg. Lur ha'l surpiglià ina plaiv sper Magdeburg. 1896 è'l stà scurlatà dals mazzaments d'Armenians en Turchia. «La primavaira è'l i là per s'infurmar, lur ha'l manà grondas radunanzas da protest en tut la Germania cunter quels malfatgs. Sin quai ha'l supplitgà il consistori da Magdeburg d'al dar congedi per ch'el possa dumagnar sia lavur d'agid als Armenians, la quala creschiva ad in crescher. Ma el n'ha survegnì nagin congedi, pervi da resalvas politicas tar posts ecclesiastics e guvernativs da direziun. Lur ha'l renunzià a sia plaiv (...) e manà il comité berlinais da l'Ovra d'agid als Armenians. Cun sias revistas e sia activitad instancabla da referent ha'l sa segirà il sustegn da vasts circuls ecclesiastics, academics, burgais ed aristocratic en Germania e Svizra» (p. 22).

Cunter il genocid

En l'emprim decenni dal 20avel tschientaner è Lepsius pia vegnì renumà. Ma mazzaments massivs d'Armenians 1909 «han palesà puspè che las pussanzas n'hajan betg tegnì pled e n'hajan betg s'engaschadas per refurmas en l'Imperi tirc a favur dals Armenians. Quai dueva finalmain succeder. Perquai ha (...) Lepsius 1912–1914 survegnì la pussaivladad da collavurar per talas refurmas cun diplomats da las pussanzas (...). Anc durant las deportaziuns d'Armenians en fanadur ed avust 1915 ha'l pudì far in viadi mez uffizial ad Istanbul, (...) nua ch'el ha discurre cun Enver Pascha, minister tirc da la guerra (...) ed in dals acturs principals da l'extirpaziun dals Armenians (...). Lur ha'l infurmà cun publicaziuns davart las deportaziuns (...) e conspirà sin stgalim internaziunal encunter il silenzi da vart tudestga e tirc areguard l'extirpaziun dals Armenians» (p. 22). Fin a l'armistizi da 1918 è'l stà en ils Pajais bass neutrals. Lura l'ha il ministeri tudestg da l'exteriur incaricà d'edir actas davart l'Armenia durant la guerra. «Per la perscrutaziun internaziunala resta lezza documentaziun da Lepsius ina funtauna extraordinaria per retschertgas davart il genocidi cunter ils Armenians. Ussa pon ins la durrar meglier en l'ediziun d'Internet elavurada da Wolfgang e Sigrid Gust (www.home.t-online.de/home/wolfgang.gust)» (p. 23). En ses davos onns da vita ha Lepsius promovì l'agid internaziunal als fugitivs armenians en Siria e Libanon sut l'avugadia franzosa. Ina part da sia lavur ha lura surpiglià il Norvegais Fridtjof Nansen (1861–

1930), premi Nobel da la pasch 1922, l'emprim cumissari da la Societad da las nazions (Genevra) per ils fugitivs.

Teolog da l'etica globala

Il scriptur austriac Franz Werfel (1890–1945) ha descrit il genocidi en ses epos «Die vierzig Tage des Musa Dagh» (1933) nua ch'el numna Lepsius «l'anghel protector dals Armenians» (cità da Goltz p. 21). Pertge vairamain ha Lepsius s'engaschè talmain? Goltz al resguarda sco represchentant d'ina «furma da teologia ed etica che ha influenzà profundamain l'urden ed il diever dal dretg public internaziunal en champs sco ils dretgs umans, l'agid als fugitivs (...), il cumbat e la giurisprudenza davart malfatgs encunter l'umanitad (...). La teologia da Lepsius, (...) sco quella d'Albert Schweitzer, Dietrich Bonhoeffer, Maria Skobzowa, Martin Luther King, Hélder Pessoa Câmara euv. (...) prendeva en mira da salvar vitas e medegiar mendas persunalas e structuralas (...). 1922, crititgond ils uscheditgs pajais cristians gist avant la 'conferenza da Losanna per la pasch' ha'l definì l'extirpaziun da minoritads religiusas ed etnicas en l'Orient, unfrendas anonimas dal conflict tranter pussanzas, (...) sco ina 'cruschada inversa' (...) che mainia a la fin da questas cuminanzas cristianas» (pp. 23–24). 1916–1918 era Lepsius proscrit en la Germania guerregianta pervi da sia activitad multifara encunter l'alliada tirc. Tant pli ston ins admirar la Facultad da teologia protestanta da l'Universitad da Berlin che l'ha conferì il titel da docter honoris causa, e quai gist ils 31 d'october 1917, il 400avel anniversari da las 95 tesas da

Martin Luther (1483–1546), di da festa per l'entir mund protestant e cunzunt per quel da Germania. «Lepsius era fugì en ils Pajais bass da las persecuziuns dals Tudestgs tschorventads che manavan la guerra en l'Orient. Perquai na fascheva'l betg part da lezza festa berlinaisa da doctorat honoris causa. Decan Adolf Deißmann l'ha descrit en sia laudatio, cun in dubel senn remartgabel, sco suonda: '(...) El ha deditgà las megras forzas da ses spiert tragischament a gidar ils cristians da l'Orient. Sco giuven preditgant, ha'l renunzià per amur d'els a sia plaiv segira. Lura, sco scriptur liber e schef da missiun, ha'l sa deditgà fin uss, en la pasch e la guerra, (...) a mitigiar la sventira snuaivla da noss concartents orientals. Per profund respect da sias intenziuns undraivlas, al tramettaina il diplom da docter da nossa facultad'» (p. 24). En sia chasa da Potsdam, oz chapitala da Brandenburg, bajegian la Baselia evangelica dal pajais ed il Center da studis armenians da l'Universitad da Halle-Wittenberg «in lieu commemorativ cun biblioteca e center da scuntradas tranter Tudestgs ed Armenians» (3). Il spiert da Lepsius viva.

1) Texts franzos en «Artzakank», nr. 130, schaner-favrer 2004, p. 2. Adressa: Association des dames arméniennes, c. p. 617, 1212 Grand-Lancy 1.

2) Hermann Goltz, Johannes Lepsius: «Schutzengel der Armenier», en «G2W», 1/2004, pp. 21–24. Adressa: Postfach 9329, 8036 Turitg. Fax 043 322 22 40. Posta electronica: g2w.sui@bluewin.ch

3) Hans-Christian Diedrich, Potsdam ehrt «Schutzengel der Armenier», en «G2W» (sco nota 2), p. 25.